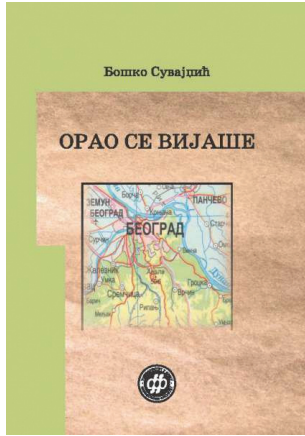

Прикази

О духовној вертикали српске културе

Бошко Сувајдић. *Орао се вијаше*. Ниш: Филозофски факултет, Београд: Филолошки факултет, 2013, 413 стр.

Књига Бошка Суваџића *Орао се вијаше*, како и њен поднаслов „Предвуковски записи српске усмене поезије“ то каже, представља својеврсну историју бележења наше народне књижевности од најстаријих помена, преко првих записа стихова и кратких песама, до збирки. Њене границе шире се на преглед поетике и рецепције народне поезије у нас, идући даље ка функцијама и интерпретацијама у времену које је претходило Вуку, али укључује и његово дело. И то је важно рећи, пошто се у изучавању српске књижевности новијег доба свест о постојању историје културе, као и свест о културној вертикали српског народа

(која се рефлектује у књижевности), свесно потискује.

Четири су тематске целине у књизи. Прва група радова везује се за најранија певања и записивања. Друга и трећа баве се песмама бугарштинске традиције. Четврти део заокружен је песмама из *Ерлангенског рукописа*.

Насловљавањем првог поглавља („Дух у времену“) Сувајдић поставља хронологију записивања у вертикалу и истиче значај певања и причања за нашу културу. Насловима три текста унутар овог дела књиге: „Помени и записи“, „О старости и пореклу српске усмене поезије“ и „Вук и предвуковски записи“, он даље у целину повезује различите аспекте својих промишљања, што се у текстовима конкретизује.

У првој студији аутор, полазећи од скромних помена певања и певача из далеких времена, идући ка сведочанствима у српској средњовековној литератури, долази до појаве извеснијих писања о гуслама, додаје прве песме које су од седамнаестог века уобличене у мале збирке. Тако представља кратку историју усменог певања код Срба, од најранијих времена, што продубљује у тексту „О старости и пореклу српске усмене поезије“, где се бави могућим исходштима епског певања. У детаљном осврту Сувајдић говори о пореклу и потицајима епике у миту и обреду, догађају, историографији и писаној

књижевности, те евокацији јунака и њихових дела, прво код учесника и савременика, а затим и о прилагођавању песме постојећим матрицама. У раду „Вук и предвуковски записи“ Сувајџић пропитује Караџићев однос према ранијим бележењима и штампаним песмама, потврђујући да је он имао свест о важности својих претходника, односно да је на песничку традицију гледао као на целину.

Друго и треће поглавље књиге посвећено је бугарштицама, с израженом свешћу о процесима наслојавања, на шта упућује и наслов „Палимпсести“. Студија „О историји и поетици бугарштица“, као и тематски близак јој рад под насловом „О баладичној структури бугарштица“ (у трећем делу књиге), баве се сложеним питањима њиховог назива, настанка, порекла, трајања, бележења, везом с другим песничким врстама и уметничким песништвом, те питањима поетике (стих, тематика, догађаји, јунаци, израз, однос историје и поезије). И аутор се ту с разлогом залаже за прихватање теорије о њиховим сремским изходштима, која укључује путовања бугарштица кроз време и простор, од дворова српске властеле, на север, а затим на запад – у Приморје. На основу овога, а затим и језика, догађаја, професионалне и етничке припадности јунака и знакова који су везани за бугарштицу, историјских реминисценција, идеолошке усмерености, „српског начина“ извођења, места записа и сл., Сувајџић следи поставку да је она српска (затим и хрватска) песма. Категорији времена у песмама дугог стиха посвећена је посебна студија под насловом „Формуле времена у бугарштицама“. Ту се разликују време догађаја и време збивања, односно његове различите димензије (историјско и митско; дневно и ноћно; кондензовано и распршено; отворено и затворено; текстуално и контекстуално...), на чије се основе наслањају описи и анализе. Однос фактографије и фикције у овим песмама Сувајџић истражује у раду „Историја у бугарштицама“. Анализирајући тзв. „мјесне бугарштице“, а затим и ране записе десетерачке и осмерачке епике аналогне садржине, у сучељавању с одговарајућим архивским изворима – аутор аргументовано указује на путеве њихових трансформација у песму која је могућа једино кад прихвати устаљене обрасце, чиме догађај, иако историјски, задобија квалитете поезије. У раду „Жена у бугарштицама“ Сувајџић уочава трагове витешке етикеције у начину обраћања жени и њеним атрибутима, какви су *гиздава девојка/невеста*, као и у гестуалној комуникацији типа: „Л’јепо се је Михајло сестри својој поклонιο / и она се бијаше брату својме поклонила“. А у резању косе и грђењу лица, што су формулативни знакови жаљења за покојником, препознаје везу с ритуалним облицима жаљења. И на овај начин ширећи јој значења, Сувајџић демонстрира утемељеност везе текста и социјалног контекста бугарштице.

Најстаријем запису народне песме на српском језику посвећена је студија о песми о робовању Јанка Сибињанина („Орао се вијаше“). У њој се укратко говори о условима записивања песме која за тему има историјски засновано утамничење Јанка Сибињанина у Смедереву 1448. По сведочењу њеног записивача Рођерија де Пачиенце извели су је (1. јуна 1497. године) словенски певачи на свечаности приређеној напуљској краљици Изабелли дел Балцо. Извођење и текст песме смештени су у оквиру пева који је италијански песник посветио својој краљици, а забележио их по чувењу. Сувајџић анализира песму с тачке гледишта њене уметничке заокружености и жанровске припадности, ситуирајући је у контекст аналогних бугарштитких ситуација, што је за њега сигуран знак да је реч о целини, не о фрагменту.

Наредна студија под насловом „Винце од забитја“ говори о посредовању теме смрти у бугарштицама. Овакве формуле налазе се већ у њиховом најстаријем слоју, не само као њена обредна парафраза, на пример и као „мрзла вода забитљива“, већ и као метафора, на чему се овде инсистира. И „биље непознано“, или крунисање венцем од биља, бугарштитке су парафраза смрти. Смрт се у овом слоју песама посредује и женидбом (венчањем, овенчавањем смрћу), туђом земљом, а предсказује се и злогласним птицама, посртањем коња, као и сликом „три виле на три љељена“. Смрт предсказују и мотивски гроздови формула о служби Богу великом, уместо земаљском господару, те мотиви о заветним порукама јунака на самрти, што Сувајџић својим анализама у песамама из различитих времена доводи у везу. У студији „Три добра јунака“ испитује се *Попевка од Свилојевића*, чију историју у кругу варијаната аутор текста такође прати. Песма, како Сувајџић каже, варира епски модел о три непријатељу непозната јунака (који се боре против њега), у комбинацији с мотивом ослобађања сужња из тамнице који се прво исповеда цару, а затим бори против многобројних непријатеља и на крају се спасава. Даље се аутор бави питањем односа историје и поезије, настојећи да препозна приметне трагове фактографије, прво на линији могуће догађајности песме, а затим и путеве трансформисања стварности у нарацију. Поменутој димензији народне поезије посвећен је и рад „Јунак и вила“, у чијем се фокусу налази песма о Новаку и вили. Али се, како аутор и помиње, ова ситуација комбинује и с *худом срећом* јуначком (за коју Сувајџић и у другим радовима показује да је реч о устаљеној бугарштитчкој формули), о злој коби која се над хајдуком надвија као неизбежност.

Треће поглавље с насловом „Убог, небог, бог“ (такође посвећено бугарштицама), даље провлачи идеју о наслојавању као о једној од основа на којој лежи усмено преношење. Аутор ту проналази и прастаре наслаге, за које се уобичајено мисли да их бугарштитка не подржава,

што се кодира поменутим насловом у чије се оквире смештају и тумаче неки кључни појмови митске лексике. Рад који носи наслов „На путу их устријели стријела“, иницијално се бави лирском бугарштицом у којој девојка (у некој врсти лиминалне зоне) моли Бога да је не умори: „љутом стријелом не устријели“, како би се наљубила драгога (наносила венца, нагледала прстена на руци). А ако је ипак умори, она даље моли да је „сатвори витом јелом у планини“, од косе јој сачини траву детелину, а од очију „два хлађенца бистре воде“. Аутор се даље концентрише на анализу стилско-језичких средстава и формула, пре свега уводне ситуације, затим формуле обраћања Богу, те израз *устријели стријела* који парафразира смрт али и васкрсавање кроз метаморфозе различите природе, а и на смрт од урока-стреле, доводећи их у везу с различитим песмама. Пратећи процес наслојавања и трансформација формула и света које оне рефлектују, аутор долази до аналогних митско-обредних исходишта у песми о женидби Милића барјактара, коју анализирана бугарштица антиципира. Најстаријем запису једне песме о Косовском боју, бугарштици о Милошу Драгиловићу – која је такође везана за смрт, а обухваћена је насловом „На језеру црне крви“ – посвећена је следећа студија. Ту аутор поменути слику доводи у везу с митемом непокретне воде која, још у прасловенском окружењу, кодира смрт. И овај мотив такође, како Сувајџић сматра, антиципира иницијацију јунака – његово овенчавање смрћу. Рад о бугарштици *Секула се у змију претворио* говори о најстаријем бележењу ове познате песме, те архаичној представи јунакове трансформације у крилату змију у борби с непријатељским царом, којег затим устрели и усмрти ујак. Песми одговара неколико десетерачких варијаната које аутор у анализама такође узима у обзир. И студија „Убог, небог, бог“ наслања се на претходну. У њој се испитују значења и функције атрибута (*небог*) и његовог аналогона *убог*, те имице *бог* из које су изведени, а из које се изводе и атрибути позитивног значења. А све то као део фомулативног семантично-стилског и лексичког инвентара бугарштице чија су упоришта, како и овде показује, митска.

Четврти, најмањи део књиге посвећен је *Ерлангенском рукопису*, најстаријој збирци народних песама кратког стиха, с почетка осамнаестог века. Овај њен део носи наслов „Чудновати вез“, како се иначе атрибуира изглед девојачких гаћа у еротским песмама с поменутим мотивом, чиме се наговештава и природа једног сегмента садржине рукописа. Сувајџић у овом поглављу прво даје кратку биографију Зборника, следе текстови посвећени различитим жанровима, темама, мотивима и јунацима у њему. Први је о лирским песмама и романсама, други се фокусира на песме о хајдуцима и ускоцима, док је трећи, закључни, о Марку и мартолозима.

У раду „Лирске песме и романсе *Ерлангенског рукописа*“ аутор представља љубавне песме, које варирају од дискретног наговештаја осећања до непосредно изражене чулности. У неким од стихова препознају се архаични слојеви, што изнова активира идеју о великој старини народне поезије коју аутор провлачи кроз читаву књигу. Песме о хајдуцима и ускоцима, које су у *Ерлангенском рукопису* најбројније, представљене су радом под истим насловом. У њему се даје преглед јунака и догађаја, односно садржине песама. Аутор се бави реално-историјском подлогом и песничким транспозицијама, односно начином на који су догађаји и јунаци опевани, што је добра основа за наставак истраживања ове традиције. Рад „Марко и мартолози“, који затвара ову књигу, сабира у жижу размишљања ранијих истраживача. Они Маркову епску славу заснивају на претпоставци да су ови најамни ратници хришћани (који су могли бити у Марковој служби док је ратовао за Турке), славећи свога војсковођу, зачели певања о овом јунаку. Претпоставка је, наравно, поткрепљена песмама из *Ерлангенског рукописа* које мартолозе доводе у везу с Марком што, Сувајцић сматра, „није случајно“, мада није довољно за извеснија закључивања.

На крају треба рећи да се аутор књиге већ двадесет година (од 1994. до 2014, кад су публиковани радови) враћа представљеним темама. Стрпљиво слажући коцкице давно расуте слагалице наше духовне прошлости, Сувајцић указује на „дуго историјско памћење“ које – у смутним временима наше суморне свакидашњице, у којој се српска култура све чешће налази у позицији потенцијалне дезинтеграције – буди наду да тако не мора бити, и неће.

проф. др Зоја Карановић
универзитетски професор у пензији
Е-пошта: zojanko@stcable.net

Примљено: 15. 6. 2017.
Прихваћено: 15. 9. 2017.